

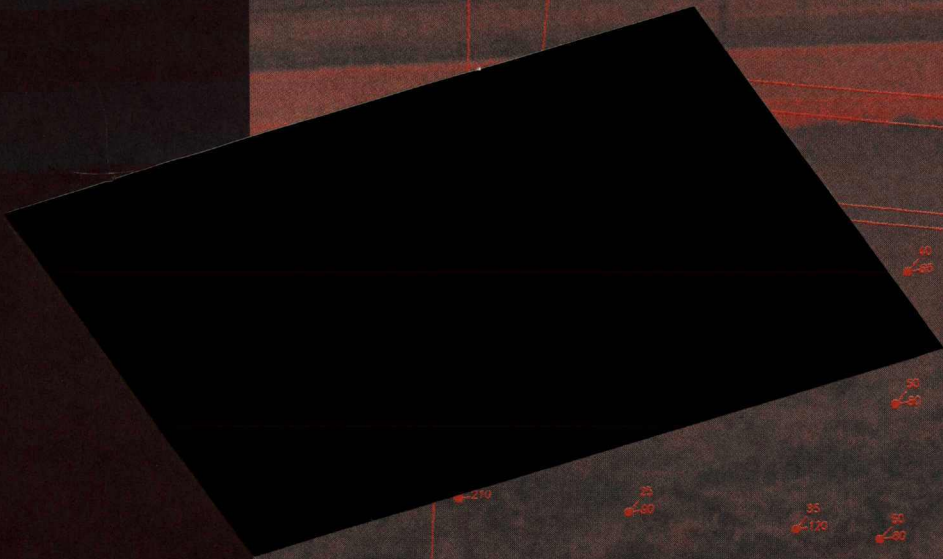
RAAP

Adviesbureau

Archeologisch

raai 641-667

raai 687-689

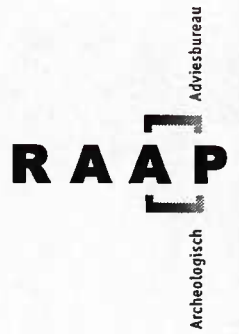

RAAP-RAPPORT 417

Het Spaansche Kerkhof bij Veenhuizen

Provincie Drenthe, gemeente Noordenveld

Een archeologische onderzoek

RAAP-RAPPORT 417

Het Spaansche Kerkhof bij Veenhuizen

Provincie Drenthe, gemeente Noordenveld

Een archeologische onderzoek

Colofon**Opdrachtgever:** provincie Drenthe**Project:** Het Spaansche Kerkhof**Titel:** Het Spaansche Kerkhof bij Veenhuizen, provincie Drenthe, gemeente Noordenveld;
een archeologisch onderzoek**Status:** eindversie**Datum:** februari 1999**Auteur:** drs. R.P. Exaltus**Bestandsnaam:** L:\QXPress\SPA\ra417-SP.qxd**Projectcode:** SPA**Projectleider:** drs. R.P. Exaltus**Projectmedewerkers:** drs. H. Abechri, ing P.J. Orbons & drs. H.W. Veenstra**Autorisatie:**

drs. C.C. Hom

ISSN: 0925-6229

RAAP Archeologisch Adviesbureau

telefoon: 020-463 4848

Zeeburgerdijk 54

telefax: 020-463 4949

1094 AE Amsterdam

E-mail: raap@raap.nl

Postbus 1347

1000 BH Amsterdam

© RAAP Archeologisch Adviesbureau, 1999

Archeologisch adviesbureau RAAP aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

Inhoud

4	1 Inleiding
6	2 Methoden
	2.1 Voorbereiding veldwerk
	2.2 Weerstandsmetingen
	2.3 Booronderzoek
	2.4 Hoogtemetingen
8	3 Resultaten van het onderzoek
	3.1 Algemeen
	3.2 Weerstandsmetingen
	3.3 Booronderzoek
	3.4 Hoogtemetingen
14	4 Conclusies en aanbevelingen
16	Literatuur
16	Gebruikte afkortingen
16	Verklarende woordenlijst
16	Overzicht van figuren

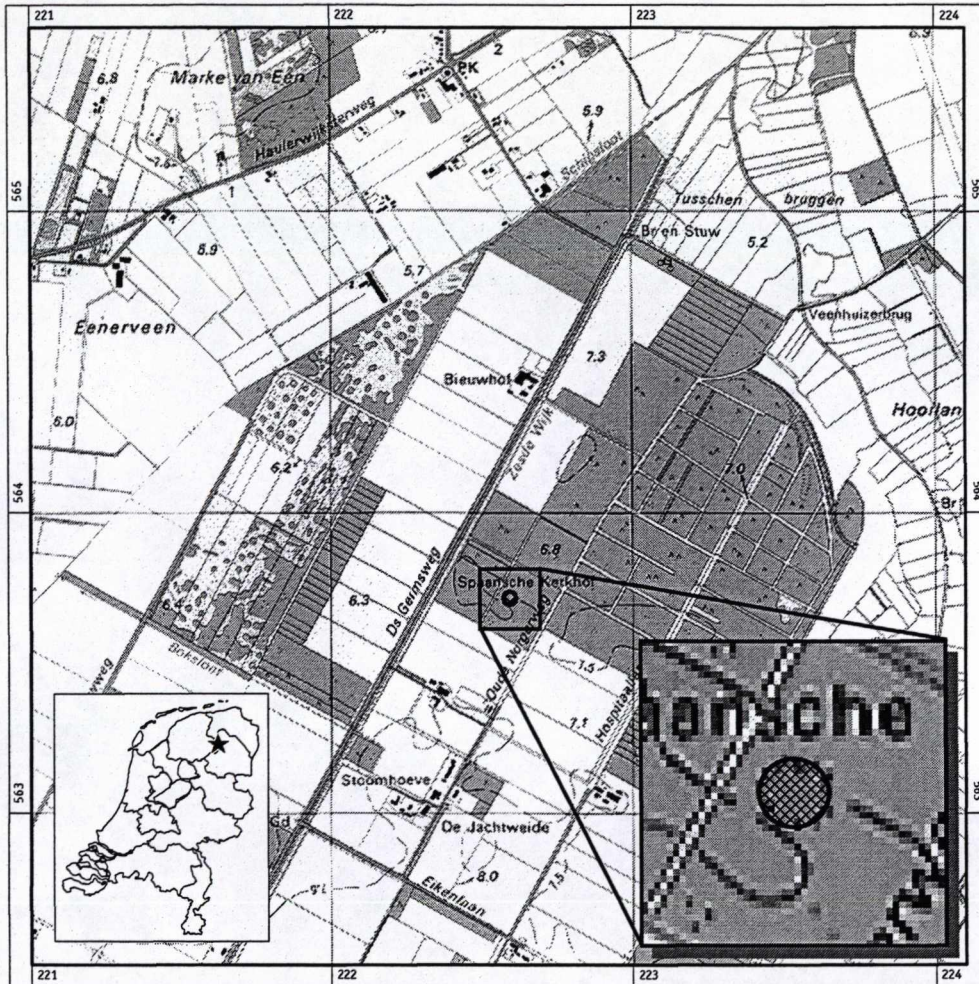
1 Inleiding

In opdracht van de provincie Drenthe heeft archeologisch adviesbureau RAAP onderzoek verricht op een heuvel in de gemeente Noordenveld die bekend staat als 'Het Spaansche Kerkhof' (figuur 1).

Het betreft een in de bossen tussen de dorpen Een en Veenhuizen gelegen verhoging met een diameter van ca. 40 m en een hoogte van ca. 1,5 m. Vermoed wordt dat de verhoging de plaats van de parochiekerk en het kerkhof van het laat-middeleeuwse Veenhuizen betreft.

Met het doel om meer inzicht te krijgen in de eventuele aanwezigheid van archeologische sporen op het terrein is door RAAP een non-destructief onderzoek uitgevoerd bestaande uit weerstandsmetingen, hoogtemetingen en boringen. De hiermee verkregen informatie omtrent inhoud, opbouw en exacte vorm van de verhoging zal naar verwachting kunnen bijdragen aan effectiever bescherming en beheer van het terrein. De verhoging is namelijk nog steeds aan allerlei vormen van aantasting onderhevig, zoals veroorzaakt door motor-crossers, diepwortelende bomen, graafactiviteiten in het kader van metaaldetectie en (bosbouw)voertuigen.

Het archeologisch onderzoek is op 26-10-1998 uitgevoerd conform de offerte van 09-02-1998 (RAAP-kenmerk 98-258/SW).

Figuur 1: Ligging van het onderzoeksgebied (gearceerde cirkel in uitsnede rechtsonder); inzet links onder: ligging in Nederland (ster).

2 Methoden

2.1 Voorbereiding veldwerk

Voorafgaand aan geofysisch veldonderzoek wordt voor- of bureauonderzoek uitgevoerd. Tijdens dit onderzoek worden diverse gegevens van het onderzoeksgebied geïnventariseerd en bestudeerd. Op deze wijze wordt inzicht verkregen in de historische ontwikkeling en landschappelijke kenmerken van het terrein. Het kan tevens informatie opleveren over de ligging en omvang van de verschillende gebouwen en andere structuren die er verwacht worden. Dit is van belang voor het veldwerk en de interpretatie van de resultaten van het veldonderzoek. Ten behoeve van het onderzoek van het Spaansche Kerkhof heeft het bureauonderzoek zich geconcentreerd op het inventariseren van historische gegevens en eerder uitgevoerd onderzoek.

De uitvoering van zowel de weerstands- als de hoogtemetingen werden ernstig bemoeilijkt door de aanwezige vegetatie. Als gevolg hiervan bleef het booronderzoek beperkt tot het verifiëren van de meetresultaten. Weerstandsmetingen zijn verricht op de eigenlijke verhoging, terwijl bij de hoogtemetingen ook een deel van het omliggende terrein is ingemeten.

2.2 Weerstandsmetingen

Bij een weerstandsmeting wordt de elektrische weerstand van de bodem gemeten door elektrodes in de grond te plaatsen en een stroom te induceren. De weerstandswaarde die hieruit wordt berekend, wordt voornamelijk bepaald door de aard van het bodemmateriaal en de mate waarin dit vocht vasthoudt. Voor het opsporen van archeologische verschijnselen is het van belang dat afwijkingen in elektrische weerstand kunnen worden veroorzaakt door de aanwezigheid van bijvoorbeeld muurresten, sloten en afvalkuilen. Doordat water goed geleidt, levert vochtige klei of organisch materiaal (zoals een humeuze grachtvulling) een relatief lage weerstandswaarde op. Een muur daarentegen houdt over het algemeen minder water vast en levert in de metingen een hogere weerstandswaarde op dan die van het omringende bodemmateriaal.

De metingen worden over het te onderzoeken terrein met een meetinterval van één meter in de x- en y-richting uitgevoerd. Binnen dit gebied wordt op ieder meetpunt de weerstandswaarde gemeten.

De resultaten van de weerstandsmetingen worden zichtbaar gemaakt door middel van een kleurenkaart. Op de kleurenkaart worden de hoge meetwaarden met

roodtinten en de lage meetwaarden met blauwtinten aangegeven. Voor tussenliggende waarden wordt een geleidelijke kleurovergang van blauw, groen, geel, oranje, rood naar roodbruin gebruikt.

Voor de weerstandsmetingen is gebruik gemaakt van een meetrek met een meetbereik van ongeveer één meter. Over een oppervlakte van 45 bij 47 meter zijn ruim 2100 metingen verricht.

2.3 Booronderzoek

Weerstandsmetingen worden bij voorkeur uitgevoerd in combinatie met booronderzoek. Een gecombineerde aanpak maakt het mogelijk de meetresultaten te verifiëren en draagt bij aan een betere interpretatie van de gegevens. Aan de hand van de resultaten van het booronderzoek kan de meetdiepte worden bijgesteld en kunnen bovendien terreindelen worden geselecteerd die het meest geschikt zijn voor het uitvoeren van weerstandsmetingen.

Voor het booronderzoek is gebruik gemaakt van een Edelmanboor met een diameter van zeven centimeter. Er zijn 12 boringen gezet. De gemiddelde boordiepte bedroeg 1,0 m -Mv (tevens het dieptebereik van de weerstandsmetingen). Waar nodig werd tot grotere diepte geboord. Bovendien zijn van drie recent gegraven kuilen de wanden met een spade schoongestoken.

2.4 Hoogtemetingen

Met het oog op het registreren van aantasting van archeologische waarden is het in bepaalde gevallen noodzakelijk een archeologische vindplaats driedimensionaal (3D) in te meten. Op deze wijze worden de hoogteverschillen, zoals helling en reliëf, vastgelegd.

Voor het vervaardigen van een hoogtelijnenkaart worden systematisch hoogtemetingen gedaan met een onderlinge afstand van bijvoorbeeld tien meter. In het geval sprake is van relatief grote hoogteverschillen op afstanden van minder dan tien meter, kan een dichter meetnet worden gehanteerd.

De metingen worden verricht met behulp van een gecomputeriseerde theodoliet of *total station*. Met dit landmeetkundig apparaat kan elk willekeurig punt binnen een gebied naar wens twee- of driedimensionaal worden ingemeten: naast de coördinaten kan ook de hoogte van meetpunten worden bepaald. Het werken met een *total station* is bijzonder efficiënt: per uur kunnen ongeveer 100 punten ingemeten worden. Bovendien worden de data direct in het geheugen van de veldcomputer (het zakboek) opgeslagen, zodat meteen hoogtelijnenkaarten vervaardigd kunnen worden. Een extra voordeel is de mogelijkheid om tijdens het hoogtemeten meteen ook de perceelsgrenzen, vondsten, boorpunten en vaste punten in te meten.

Over een oppervlakte van 60 bij 54 meter zijn, om de drie meter, ruim 350 hoogtemetingen verricht.

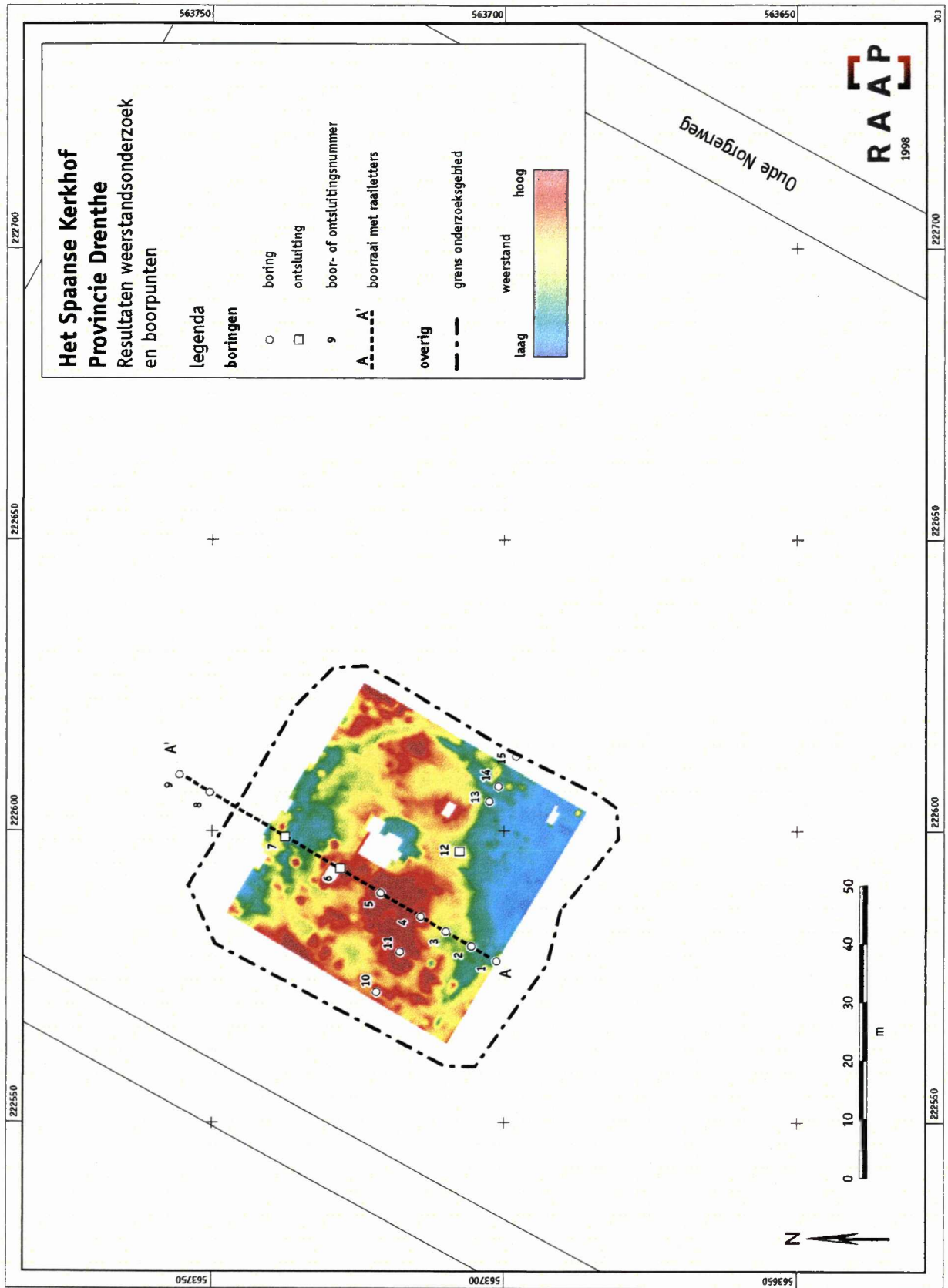
3 Resultaten van het onderzoek

3.1 Algemeen

Vermoed wordt dat de onderzochte verhoging de plaats van de parochiekerk en het kerkhof van het laat-middeleeuwse Veenhuizen betreft. Dit dorp wist in de 14e eeuw uit te groeien tot een relatief welvarende gemeenschap. Dit blijkt uit de talrijke 14e eeuwse aardewerkvondsten die in de omgeving zijn gedaan en uit een in de 17e eeuw verricht onderzoek waarbij sprake is van 70 à 80 woningen in het oorspronkelijke Veenhuizen (Van Vilsteren, 1994). Mogelijk was deze gemeenschap in de 14e eeuw zelfs welvend genoeg om een parochiekerk te kunnen bouwen. Een dergelijke kerk wordt aangegeven op een in het Rijks Archief Drenthe aanwezige kopie uit 1794 van een uit 1639 daterende kaart. Op de originele kaart uit 1639 (die ook in het Rijks Archief Drenthe aanwezig is) is niet duidelijk een kerk aangegeven. Wel wordt op deze kaart de weg die van het dorp Een naar het Veenhuijser Kerkhof voert, aangeduid als de 'oude weg van Een tot de kerk'. De verveningen vóór 1823 en de inrichting van het gebied door de Maatschappij van Weldadigheid vanaf 1823 hebben nauwelijks iets van het oorspronkelijke landschap overgelaten. Op Het Spaansche Kerkhof na zijn vrijwel alle resten van het oorspronkelijke veenontginningsdorp Veenhuizen verloren gegaan. Dit heeft ertoe geleid dat op Het Spaansche Kerkhof in het verleden meerdere malen graafactiviteiten zijn ontplooid door in de historie van het gebied geïnteresseerden. Zo trof A.B.F. Feickens in 1896 tijdens graafactiviteiten schedels en beenderen aan. In 1938 vond H.J. Bellen er opnieuw menselijke resten. Bovendien trof hij kloostermoppen en zelfs resten van metselwerk aan. Het betrof volgens hem resten die als losse brokken in de grond terecht waren gekomen. In de zeventiger jaren van de 20e eeuw zijn door M. Postema opnieuw menselijke resten aangetroffen. Verder vond hij kloostermoppen, stukjes gekleurd glas, dakpannen en tegeltjes. De historische gegevens en de vele vondsten van menselijke skeletresten maken het waarschijnlijk dat Het Spaansche Kerkhof inderdaad in gebruik is geweest als begraafplaats. Of er ook werkelijk een kerk op de verhoging gestaan heeft, is minder duidelijk. In het verleden zijn tijdens de vele graafwerkzaamheden nooit overtuigende muur- en/of funderingsresten aangetroffen. Ook de historische kaarten geven niet eenduidig de ligging van een kerk aan.

3.2 Weerstandsmetingen

Het resultaat van de weerstandsmetingen is afgebeeld op figuur 2. De witte onderbrekingen in het weerstandsbeeld zijn het gevolg van kuilen en dichte bossages die het meten plaatselijk onmogelijk maakten.

Figuur 2: De resultaten van de weerstandsmetingen.

Uit het weerstandsbeeld komen geen regelmatige structuren naar voren zoals doorgaans het geval is als er funderingsresten in de bodem aanwezig zijn. De terreindelen met de hoogste meetwaarden stemmen grotendeels overeen met de hoger gelegen terreindelen. Met enige moeite is de weg in het weerstandsbeeld (figuur 2) herkenbaar als een band van lage weerstandswaarden. Dit is het duidelijkst langs de zuidelijke grens van de verhoging. De weerstandswaarden lijken derhalve met name bepaald te zijn door aan het reliëf gerelateerde vochtverschillen in de bovenste meter van de bodem.

3.3 Booronderzoek

De twaalf boringen zijn, samen met de drie punten waar de wanden van kuilen bestudeerd zijn (6, 7 en 12), weergegeven in figuur 2. Er is geboord in twee raaien, waarvan er één (boringen/punten 1 t/m 9) als een boorprofiel (raai A-A') is afgebeeld (figuur 4). Deze boorraai loopt over het terreindeel waarop de hoogste weerstandswaarden zijn gemeten. Hierdoor kon geverifieerd worden dat de weerstandswaarden inderdaad bepaald worden door vochtverschillen. Bij het opschonen van een kuilwand op punt 6 zijn enkele brokken van kloostermoppen gevonden.

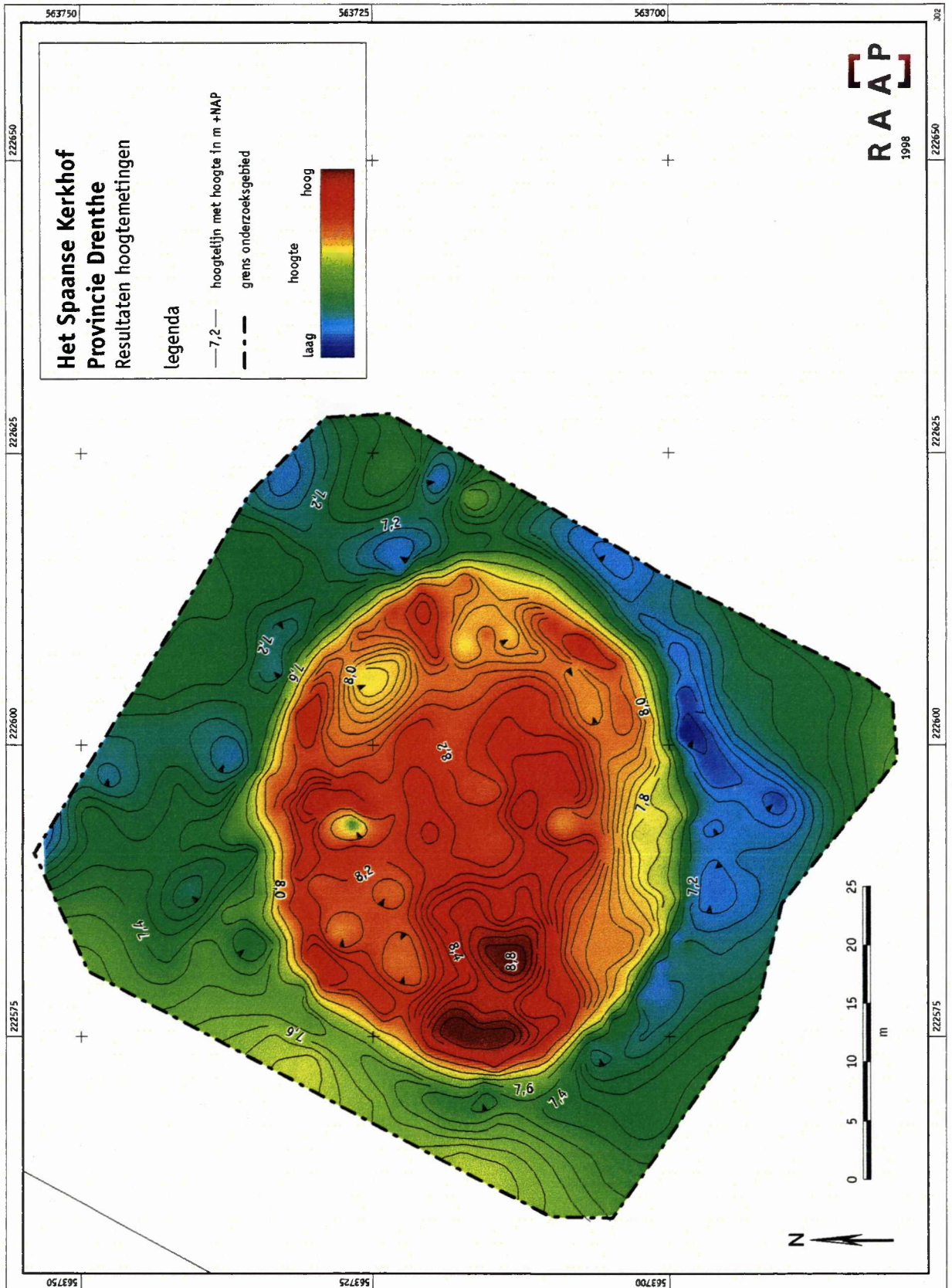
De bodem in het onderzoeksgebied bestaat uit keileem (formatie van Drenthe) waarop minder dan twee meter dekzand (formatie van Twente) aanwezig is. De laag veen (formatie van Griendtsveen) die hier oorspronkelijk op gevormd is, is inmiddels afgegraven.

De laag verstoorde grond in raai A-A' op punt 6 bestaat uit bij het graven van de kuil vrijgekomen grond. Overal is een dikke, donkergekleurde laag moerig zand aanwezig (klei-arm zand, venigheid 3). Deze laag begint direct onder een slechts enkele centimeters dikke strooisellaag. Behalve de brokken van kloostermoppen op punt 6 zijn hierin geen artefacten aangetroffen.

Bestudering van de bodem onder de laag moerig zand maakt duidelijk dat de verhoging gevormd wordt door zand waarin nog resten van een oude bodem aanwezig zijn (A- en B-horizonten) die op het lichtgele zand (C-horizont) liggen. Opmerkelijk genoeg is het oorspronkelijke bodemprofiel het meest compleet op het hoogste deel van de verhoging. Hier zijn zowel A- als B-horizonten aangetroffen. Op de noordflank van de heuvel zijn geen resten van een oude bodem gevonden, terwijl op de zuidflank een B-horizont is aangetroffen. Resten van de B-horizont lijken zich voort te zetten op het terrein dat de verhoging omgeeft (boringen 1, 7, 8 en 9). De A-horizont lijkt hier, mogelijk ten gevolge van de veenontginning, verdwenen te zijn.

3.4 Hoogtemetingen

Het resultaat van de hoogtemetingen is afgebeeld op figuur 3. Het gaat om een ovale verhoging die tot maximaal 1,6 m boven het omliggende terrein uitsteekt. Opvallend zijn de steile buitenranden van de verhoging. Met name aan de

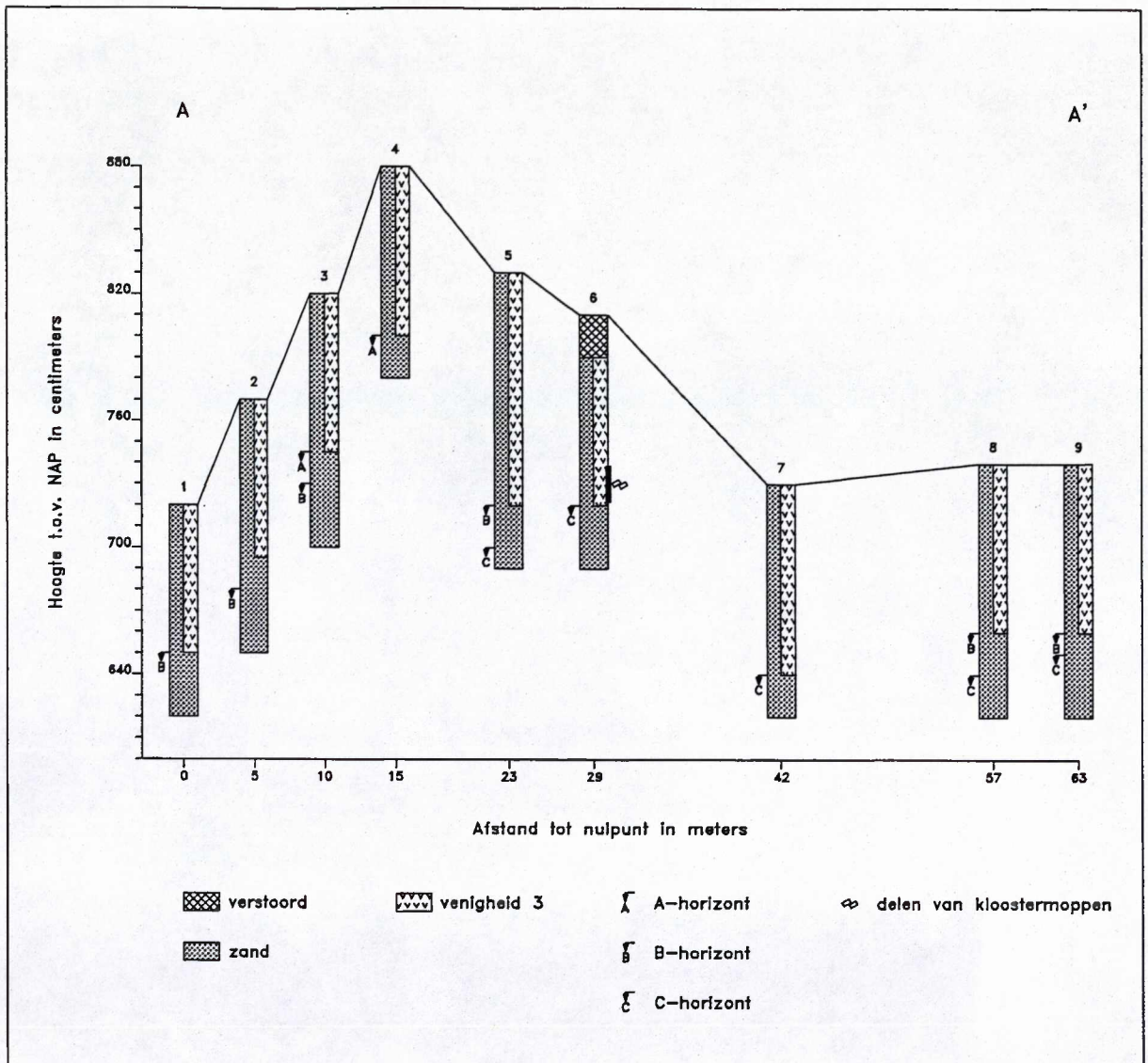

Figuur 3: De resultaten van de hoogtemetingen.

zuidzijde is de rand steil. De rand loopt vrijwel parallel aan een langgerekt, zeer laaggelegen terreindeel ten zuiden van de verhoging. Het betreft een pad waarvan men gebruik maakt tijdens bosbouwactiviteiten, waardoor de zeer steile zuidrand van het terrein dan ook mede veroorzaakt lijkt te zijn.

Hoewel de verhoging uit een tamelijk regelmatig gevormd ovaal bestaat, vertoont het reliëf binnen de ovaal een veel minder regelmatig karakter. Het hoogste deel van de verhoging bevindt zich niet in het midden, maar op de westelijke helft. Dit hoogste deel zet zich met onderbrekingen en in hoogte afnemend voort tot op de oostelijke en de noordelijke helft van de ovaal. De onderbrekingen zijn voor een belangrijk deel het gevolg van graafactiviteiten. De cirkelvormige depressie (punt 6) bijvoorbeeld betreft een ongeveer twee bij twee meter grote kuil die als 'hutkuil' (er zijn een toegangssleuf en resten van een overkapping aanwezig) gegraven lijkt te zijn door kinderen. Tevens zijn er een aantal 50 bij 50 cm grote en 40 tot 60 cm diepe putjes zichtbaar, die onmiskenbaar wijzen op activiteiten door lieden met metaaldetectoren.

Tenslotte dient gewezen te worden op een 'kratervormige' depressie in het noordoostelijke deel van de ovaal. Deze vormt mogelijk het overblijfsel van een door instortende wanden weer grotendeels opgevulde (oude) kuil van ongeveer zes bij vier meter.

Figuur 4: Profiel boorraai A-A'.

4 Conclusies en aanbevelingen

Hoewel 'Het Spaansche Kerkhof' op historische gronden de locatie van een kerk met kerkhof lijkt te betreffen, heeft het veldwerk daarvoor geen duidelijke aanwijzingen opgeleverd.

De weerstandsmetingen hebben geen structuren aan het licht gebracht die veroorzaakt zouden kunnen zijn door de aanwezigheid van muur- of funderingsresten. Vergelijking van de hoogtemetingen en de boorgegevens met de resultaten van de weerstandsmetingen wijst er sterk op dat de verschillen in de weerstandswaarden bepaald worden door aan het reliëf gerelateerde vochtverschillen in de bodem.

Het Spaansche Kerkhof bestaat uit een ovale bult waarvan het hoogste punt niet geheel in het midden ligt (zie figuur 2). De vorm van de bult (met een min of meer oost-west georiënteerd hoogste deel) en het sporadisch voorkomen van brokken kloostermoppen kunnen er op duiden dat hier oorspronkelijk een kerk heeft gestaan. De afbraak van een eventuele kerk, zou, gezien het bij het weerstandsonderzoek ontbreken van aanwijzingen voor de aanwezigheid van funderingen, tot diep beneden het maaiveld uitgevoerd moeten zijn. Dit zou echter betekenen dat er ten behoeve van de sloop sleuven gegraven zijn. Dergelijke (uitbraak)sleuven zijn niet geconstateerd; deze zijn in de regel zichtbaar in de weerstandsmetingen indien de structuur en of de samenstelling van het vullingsmateriaal afwijkt van de omringende bodem. Intensieve sloopwerkzaamheden leveren bovendien afval op in de vorm van mortelresten en talrijke stukjes losgekapte steen. Tijdens het booronderzoek is dergelijk afval niet aangetroffen. Uit het booronderzoek blijkt verder dat de verhoging bestaat uit een natuurlijke zandkop waarin de oude bodem (die zich hier voorafgaande aan de veengroei in heeft ontwikkeld) plaatselijk nog volledig intact is.

Hoewel in het verleden talrijke skeletresten zijn gevonden, zijn deze in de boringen nergens aangetroffen. Mogelijk wordt dit veroorzaakt door het feit dat begraafplaatsen doorgaans aan de oostzijde van de kerk (rond het koor) lagen en er juist aan deze kant van de verhoging weinig boringen zijn gezet. De afwezigheid van menselijk botmateriaal in de boringen sluit derhalve niet uit dat de verhoging, zoals de resultaten van eerdere graafactiviteiten en de historische gegevens suggereren, in gebruik is geweest als begraafplaats. Dat er een kerk op de verhoging heeft gestaan, lijkt minder aannemelijk. Mogelijk ging het slechts om een zeer bescheiden bouwwerk dat grotendeels uit hout en in beperkte mate uit baksteen (kloostermoppen) bestond.

Al met al blijft Het Spaansche Kerkhof een raadselachtig terrein. De beste bescherming van eventuele archeologische resten in de bodem is het voorkomen van verdere aantasting. De aantasting van de verhoging gaat nog steeds door: 'schatzoekers' met metaaldetectoren graven kuilen en bosbouwmachines rijden pal langs de bult.

Graafactiviteiten, diepwortelende bomen en langsrijdende voertuigen zullen de verhoging verder aantasten. Het verwijderen van de bomen zou aantasting door diepe doorworteling wegnemen, maar zou tegelijkertijd de verhoging toegankelijker maken voor 'schatzoekers' en motorcrossers. Indien de bomen daarentegen gekapt worden zonder dat de stammen worden verwijderd, ontstaat een lastig toegankelijk terreindeel. Tussen de op de bodem liggende boomstammen kunnen lage, ondiep wortelende struiken opstaan die de toegankelijkheid nog verder beperken. Door de boomstammen ook rond de verhoging te laten liggen, wordt tevens voorkomen dat voertuigen al te dicht langs de bult kunnen rijden.

Literatuur

Vilsteren V.T. van, 1994. *Het Spaanse Kerkhof, relict van een verdwenen dorp*.
Waardeel 14(3): 16-21.

Gebruikte afkortingen

RAAP   Regionaal Archeologisch Archiverings Project

Verklarende woordenlijst

artefact	alle door de mens gemaakte of gebruikte voorwerpen
dekzand	fijnzandige afzettingen die onder periglaciale omstandigheden voornamelijk door windwerking ontstaan zijn; de dekzanden van het Weichselien vormen in grote delen van Nederland een 'dek' (Saalien: Formatie van Eindhoven; Weichselien: Formatie van Twente)
keileem	grondsoort bestaande uit een mengsel van leem, zand, grind en stenen (in het spraakgebruik gekoppeld aan het begrip <i>grondmorene</i>)
podzol	bodem met een uitspoelingslaag (E-horizont) en een inspoelingslaag (B-horizont). Het proces van het uitloggen van de E-horizont en de vorming van een B-horizont door inspoeling van amorfe humus en ijzer wordt podzolering genoemd

Overzicht van figuren

- Figuur 1.** Ligging van het onderzoeksgebied (gearceerde cirkel in uitsnede rechtsonder); inzet linksonder: ligging in Nederland (ster).
- Figuur 2.** De resultaten van de weerstandsmetingen.
- Figuur 3.** De resultaten van de hoogtemetingen.
- Figuur 4.** Profiel boorraai A-A'.